

נס וטבע במדינה ובמקדש

— על סתימת מי גיחון העליון —

(מאמר פתוח ומאמר סתום)

לסרבה המשרה ולשלום אין קץ (ישעי' טו, ו') — אמר ר' תנחום, דרש בריקפרא מפני מה כל מ"ם שבאמצע תיבה פתוח וזה סתום, ביקש הקב"ה לעשות חזקיה משיח וכו', אמרה מידת הדיו וכו', חזקיה שעשית לו כל הנסים הללו, ולא אמר שירה לפניך תעשה משיח, ולכך נפתתם.

(פנהדרין צ"ד, א')

אתו דרדקי האירנא לכי-מדרשא ואמר' מילי, דאפילו בימי יהושע-בן-נון לא איתמר כוותיהו — — מ"ם פתוחה מ"ם סתומה — מאמר פתוח מאמר סתום, ופירש"י: יש דברים שניתן רשות לדורשן, ויש שאתה מצווה לפותמן.

(שבת ק"ד, א)

ועוד: מצינו לחז"ל בסנהדרין צ"ד, א, שלא נעשה חזקיה משיח, מפני שלא אמר שירה על הישועה הגדולה במפלת סנחריב, והשתא שהיתה על חזקיה טענה חמורה ביותר, של חטא חוסר-בטחון בד', מדוע הזכירו את הטעם הקל יותר של אי-אמירת-שירה, ולא הזכירו כלל את החמור ממנו?

ולישנא, "דלא הודו לו חכמים", משמע שלא היה שם חוסר-הערכה לפונת הלב של המלך חזקיה, אלא שלא קבלו דעתו, לא הודו לו בטיעוניו, וכמו שמצינו לשון זה בפלוגתא של תנאים.

בישעיה ל"ב (לפי פי' רש"י), ובישעיה ל"ג מפסוק ט"ו ואילך (לפי פי' רד"ק ומלבי"ם), ועי' פירוש ספורנו לתהילים ל"ז מפסוק ל' עד גמירא, ורבו שבחי חזקיה ודורו בפי חז"ל (עי' סנהדרין כ', א, ועי' ב"ר פ' ל"ח, ב, ומדרש תהלים פרק כ"ב, ורש"י שיר השירים ה', ו).

א.

שנינו בפסחים ג"ו, א, ששה דברים עשה חזקיה המלך וכו', סתם מי גיחון העליון, [למען לא יבואו מלכי-אשור וימצאו מים לשתות — רש"י עפ"י דברי הימים-ב, ל"ב, ד'], ולא הודו לו, ופירש רש"י שהיה לו לבטוח בהקב"ה וכו'. והדברים קשים להולמם, שאותו המלך החסיד שעליו אומר הנביא (מלכים ב', י"ח, ה) בפירוש: "בד' אלוקי ישראל בטה, ואחריו לא היה כמוהו" [ופי' המלבי"ם: במדת הבטחון], הנה דוקא עליו יבואו חכמים בטענה "שהיה לו לבטוח בד'" והרי מכת בטחוננו בד' נאמר עליו שהעיו ועשה מעשה-הרב: "וימרד במלך אשור ולא עבדו" (שם, ז), ופי' הרד"ק: "לפי שאחז אביו היה עובדו, אמר כי מרד בו ולא עבדו, שבטח בא-ל לבדו" (*).

(*) וראה תיאור דמותו של חזקיה בפי הנביא

חזקיהו בהתאם למקובל ולמוסכם להלכה שאין סומכין על הנס (פסחים ס"ד ב).

ב.

ודעת חכמים נעשית יותר תמוהה לאחר שאנו מעיינים בגוף המקראות, ומתוכם עולה ומתברר שהיתה שם פעולה הרבה יותר מקיפה, סתימת הרבה מעינות, וביחס אליהן היתה הסכמה כללית, ורק ביחס למי-גיאחון הי' הויכוח.

ומעתה שגם חכמי הדור לא ראו שום פגיעה במידת הבטחון בסתימת המעינות האחרים, מה ראו על ככה להתנגד ולא להודות למעשה סתימת מי-גיאחון?

והנה מצינו המקראות כתובים בדברי הימים ב' (ל"ב, ג): „ויועץ עם שריו וגבוריו, לסתום את מימי המעינות — ויעזרוהו, ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעינות, ואת הנחל השוטף בתוך הארץ“. והרי לנו לכאורה, שסתימת המעינות היתה בהסכמת כולם, ואף הנחל השוטף בתוך הארץ היינו מי-גיאחון — אף הוא היה כלול בהסכמה הכללית.

ואכן עמד על כך הרד"ק בפירושו לדברי הימים (ל"ב, ל) וכתב: „ואני תמה ממה שאמרו רז"ל סתם מי-גיאחון ולא הודו לו, והנה כתוב למעלה (ל"ב, ג) ויועץ עם שריו וכו', ובכלל שריו חכמי ישראל עמו?״

ברם הגאון ר' דוד לוריא ז"ל, בפירושו לפרקי-רבי-אליעזר (פרק ט', אות ל'), עמד על דיוק הדברים במקראות, והוא מחלק בין הרישא לסיפא ואומר: אף על גב דכתיב „ויועץ עם שריו וגבוריו וגו' ויעזרוהו, מכל מקום כיון דהדר כתוב „ויקבצו עם רב ויסתמו את המעינות [וכאן באה התוספת] ואת הנחל השוטף בתוך הארץ, משמע שעם-הקהל, עם-הארץ, הם שהסכימו לזה, ושלא מעצת סנהדרין [שריו וגבוריו הנזכרים ברישא], ועל כן הוא מפרש: „שהוא נועץ ויעזרוהו גם השרים בעצה, על דבר סתימת המעינות [האחרים] בלבד, ואחר כך עשה מדעתו עם העסירב בהקבצם, וסתם גם „את הנחל השוטף בתוך הארץ“ שהוא מימי-

ונראה לכאורה שהיתה כאן פלוגתא בהלכות בטחון, היינו שגם אם הלב כולו חודר בטחון בישועת ה', כיצד יש לנהוג למעשה (אם מצד חומר הנושא — סכנה לרבים — ואם מצד מעמדו של הדור, וזכויות העומד בראש הדור). ואמנם מצאתי להגאון המקובל מהר"י חיים ז"ל, שכתב בספרו „בן יהודע“, בחידושי לפסחים ג"ו, א:

„אל יחשוב אדם, מה ששלח למלך אשור [דלתות ההיכל] וסתם מי-גיאחון, היינו מפני שסר בטחונו מהשי"ת, ח"ו זה אינו, דהא מצינו שגנו ספר-רפואות, כדי שיהיו בני אדם בוטחים בתו"ת ואם כן ודאי הי' לו בטחון בד', ומה שעשה הני תרתי, הי' לו טעם בדבר, ללמד שלא יסמוך אדם על הנס לגמרי, אלא יעשה מה שיוכל לעשות עפ"י הטבע, אך ודאי הוא שעיקר בטחונו הי' בהשי"ת.

ונ"ל בס"ד דהנך תרתי, אעפ"י שלא הודו לו, מכל מקום הוא וסיעתו עמדו בדבריהם, ולא הודו לחכמים על דבר הערעור שערערו בזה, יען כי הוא היתה לו תשובה ניצחת בזה לומר, שודאי אני בטוח בהשי"ת שיעזור אותנו ויצילנו מידי סנחריב. אך האדם אין לו לסמוך על הנס לגמרי, אלא כל מה שיוכל לעשות דבר הצלה בטבע יעשה, וכן מצינו גבי יעקב אבינו ע"ה, אעפ"י שהבטיחו השי"ת לשומרו, ובודאי היה בטוח בהשי"ת, עם כל זה ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו, וגם שלח לו דברים של פיוסים, על כן חזקיהו המלך ע"ה נשאר עומד בדעתו בשני דברים אלו, אעפ"י שהחכמים לא הודו לו.

וכן כתב מהר"ל מפראג ז"ל, בראשית י"ד, יד: „וכן תמצא בכל הנסים, אשר היה לנס גם התחזקות מן הטבע.“

וצריך להבין, שאם זה היה טעמו של חזקיהו, מדוע לא הודו לו חכמים, והרי אי-סמיכה על הנס, אינה פוגעת כלל במידת-הבטחון כאמור, וצדיקים יסודי-עולם, שבטחונם בד' היה מלא ושלם, אף הם נהגו לעשות כל מה שניתן לעשות בדרך הטבע, שלא לזקק לשנות עבורם סדרי בראשית. והיתה איפוא פעולת-השתדלותו של

כי הנה כתב מהר"ל מפראג ז"ל בדרך חיים (אבות פ"ה, ה): "ולמה נעשו נסים במקדש? — — — כי מאחר שהמקדש הוא קדוש, ושמו יתברך במקדש, אם לא נעשו בו הנסים, אם כן היה שוה בית-המקדש לשאר מקומות, ודבר זה אי-אפשר, שיהיה בית-המקדש שוה לשאר מקומות, שהרי לכך נקרא מקדש, שהוא קדוש ונבדל מן הטבע".

וכיוצא בזה כתב החסיד ר' יוסף יעבץ ז"ל, בפירושו לפרקי אבות רפ"ה: "קודם חטאו של אדם-הראשון, לא היה שום קילקול בעולם, ובחטאו הכל נתקלקל, כי ד' יתברך ברא העולם שיהיה משועבד לתורה, ולכן בית-המקדש שהיתה השכינה שורה בו, למה יארע בו שום קילקול? כי הקלקולים אינם ממנהגו של עולם, כי השי"ת עשהו ישר שנאמר (בראשית א') והנה טוב מאוד, ובבחינה זו כל הניסים הנזכרים בתורה אינם אלא טבע — — — ולכן הענינים אשר במקדש לא היו נוהגים כמנהג הטבעי אשר הוא עכשיו, אלא כאשר בתחילה".

ובדרך זו יישב הגאון-המקובל ר' אפרים-אליעזר-צבי חרל"פ ז"ל, קושית המפרשים על אותה ששנינו ביומא (ל"ט ב), בשעה שבנה שלמה ביהמ"ק, נטע בו כל מיני מגדים של זהב וכו', ומהן היתה פרנסה לכהונה [עיינין שם בחא"ג מהרש"א, שהיו אלה פירות של זהב], והרי אסור לאדם ליהנות ממעשה נסים? (עי' תפארת ישראל סוף פ"ג דמדות) * ויש לומר הואיל והשכינה היתה שורה שם תמיד, היה [זה] בדרך טבע, ולא היה [בזה] נס כלל, וכמה נסים היו בביהמ"ק, והיו נהנין מזה הכל מטעם הנ"ל (עטרת צבי, דף ע"ג א). ועי' ירושלמי סוכה פ"ה הל' ב: מקומן [של המנורות] מעשה נסים היה.

* עי' תענית כ"ד, א, העבודה הרי היא הקדש עליך, ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל, ובפי' המיוחס לרש"י שם: "משום דמעשה-ניסים הוא, ואסור לאדם ליהנות ממעשה-ניסים", וכן שם בעמוד ב': אמר להו מהא לא תיזבנו דמעשה-ניסים הוא (ובמה דאפשר להתרחק ממעשה-ניסים יותר טוב ונכון), ועיי"ש בגליוני הש"ס להגר"י ענגיל ז"ל.

גיחון — — — ובזה לא הודו לו שריו — — — דמסוף הפרשה (ל"ב, ל) [ששם נאמר: "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון" והיינו שהמעשה נזכר על שם חזקיהו עצמו], משמע ליה להש"ס כן [שלא הודו לו חכמים].

ובעיקר הבחנתו הקדימו המהרש"א בברכות, בחידושי אגדות (י, ב), וכתב: "ואפשר דבשאר מעינות היו שריו עמו בעצה, מה שאין כן במימי גיחון, וכמו שאמרו והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון, ומשמע שתלה [הכתוב] בחזקיהו לחוד", אלא שהמהרש"א קיצר בביאורו כדרכו, והרחבת הביאור בפי הרד"ל מלבנת את הדברים, ולשון הכתובים מחזור יפה *).

והשתא הדבר תמוה ביותר, מה בין שאר המעינות לגיחון? אם סברו שיש לסמוך על הנס ולבטוח בקב"ה, לא היו צריכים להסכים לסתימת שום מעין, ואם בשאר מעינות סברו גם הם ד"ל, סמכינן אניסא", מדוע לא סברו כך ביחס למעיני-השילוח הוא גיחון?

ג.

אכן תמיהה נוספת זו, היא הפותחת לנו שער להבנת הענין כולו, שהיתה כאן פלוגתא ביחס למעמדו המיוחד של מעין טהור זה.

* וקיצורו של המהרש"א גרם לו להגאון ר' יחיאל הליר ז"ל (עמודי אור, סי' קט"ז אות כ"א), לתמוה ולהשיג עליו מלשון רש"י בפסחים שם, שהטעם שלא הודו לו חכמים לחזקיהו, הוא משום שהיה לו לבטוח בהקב"ה שאמר — עיי' הנביא — וגנותי על העיר הזאת להושיעה, ומשמע שהבין שנבואה זו קדמה לסתימת מי-גיחון. (והרש"ש בהגהותיו תמה על דברי רש"י אלו

וכתב: "הן מסדר הכתובים במלכים ובדברי-הימים, משמע דהבטחת ד' היתה אחרי השתדלותו"?). אכן לפי הרחבת הביאור של הגאון ר' דוד לוריא ז"ל, ברור שסתימת מי-גיחון היתה לפני הבטחת וגנותי על העיר הזאת, ועל כרחק צריך לומר דרש"י לישנא דקרא נקט, וכוננת פירושו היא, שהיה לו לבטוח בהקב"ה שעתיד הוא להגן על ירושלים, וכדרך שנאמר אח"כ וגנותי על העיר הזאת להושיעה.

מעין-השילוח, שממנו הי' שואבים את שלשת לוגי המים לניסוך המים (ושהכנסתם לעזרה דרך השער המיוחד, זיכתה אותו שער בשם שער-המים — מדות ה"ב מ"ו) *).

ועי' ערכין י' ב, שילוח היה מקלח מימיו בכאיסר, צוה המלך והרחיבוהו כדי שיתרבו מימיו ונתמעטו, וחזרו ומיעטוהו והיה מקלח מימיו (ועיין חידושי אגדות מהרש"א, שם), והנה בגמ' שם ניתן טעם לקיים מה שנא' אל יתהלל חכם, ופירש רש"י, "לפי שחכמתו אינה אלא מקלקלת לפי שכלי מקדש ראשון עפ"י הגבורה נעשו, דכתיב הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל כל מלאכת התבנית", ומשמע שגם מעיין השילוח ושיעורו היה בו משום מלאכת-התבנית מיד ד'.

[ומעשה הסתימה של מעין גיחון עשה רושם, עד שגם פרטיו נמסרו לזכרון מדור לדור, וכך מפורש בירושלמי סנהדרין פרק ז' הלכה ב': "שכן מצינו שבשעה שסתם חזקיהו את מוצא מימי גיחון העליון — במגים דקים סתמו"ן]. ובפתיחתא דאיכה רבתי (אות י"ט) אמרו: אילו זכיתם הייתם יושבים בירושלים ושותים מיה-שילוח, ועי' בן-סירא פרק מ"ח, יז — יט.

ושנינו בירושלמי ריש חגיגה: "מאיכן את מודד [בהא דתנן מירושלים להר-הבית], מן החומה או מן הבתים? תני שמואל מן דשילוח" (וכבר בארנו במקום אחר שמשם התחילה חובת העליה לרגל ברגליים).

וכיוצא בזה במי-חטאת של פרה-אדומה, היו תינוקות שגדלו בטהרה וכוסות של אבן בידם, מגיעים למעין השילוח, וממלאים מים ממנו, כמפורש במס' פרה פ"ג מ"ב. ובתוספתא תענית פרק א': אפילו טובל בשילוח. ועל המעין הזה נמשח שלמה למלך, ונקבעה שם רציפותה של מלכות בית דוד (עי' פירוש המשניות להרמב"ם בפ' חלק: "ומכלל היסוד הי"ב שאין מלך לישראל אלא מדוד ומורע שלמה דוקא").

"ומי-השילוח ההולכים לאט" שמשו אחר כך כסמל למלכות-בית-דוד, עי' ישע"י ח' ו', * ועי' רש"י ויקרא ב', יג: "מלח ברית אלקיך

וכן מצינו מסורת מפי חז"ל "שאינ עונין אמון במקדש" (ברכות ס"ג, א) ומפרש הגר"א שיק ז"ל ב"עין אליהו" שם: "שבביהמ"ק נעשו נסוים לישראל בהתגלות ובפומבוי, וראה כל אחד כי ד' הוא אלקי ישראל, והראיה שהוא משרה שכינתו בתוכם, ולכן אמרו ברוך ד' א' ישראל, ולכן לא שייך בזה אמזנה [שזה תוכנה של עניית אמון] שהלא הכל רואים".

ד.

ועל פי כל האמור, שקיימת הבחנה ברורה, בין גילויי נסוים במקדש לבין המהלך הטבעי בגבולין, נראה שדעת חכמים היתה דשאני גיחון משאר מעיינות, הואיל ומעין זה קשור היה בבית-המקדש.

כי הנה מצינו שנתיחד מעין גיחון שהוא הוא ושם בדרך כ"ה א: "עד שנטלו ממנו נר להבדלה" פי' הדליק ממנו נר אחד ליהנות בו, ונר של מעשה נסוים כיבה וכו'".

והגר"א צ"ח חר"פ זצ"ל ממשיך ומפרש שם דברי המדרש (ב"ר פ' מ"ג, ט) על הפסוק אם מחוט ועד שרוך נעל, "ורבנן אמרו עשאו שירה" (ופי' במתנות-כהונה: כלומר קודש קדשים) — "שמה שלא נהנה [אברהם אבינו מן השלל], משום שמלחמתו עם המלכים היתה בדרך-נס, ומעשה נסוים אסורין בהנאה".

וצ"ע שבין הנימוקים שבמדרש-רבה, על חרם יריחו, והקדשת כל נכסיה לשמים (במדבר-רבה נשא פ' י"ד, ב), לא נמצא נימוק זה, שכיבוש יריחו היה בדרך נס, ומעשה-ניסוים אסורים בהנאה? אכן לפי ביאור הג"ל, שבמקום שהי' גילוי עשינה נמור, אין זה נכנס כלל בגדר של נס — ניהא. ואמנם בהמשך דבריו שם כותב הגאון הג"ל: "ובכמה מלחמות היו נסוים גדולים, ורובם נהנים מן הביזה, מחמת שד' היה לוחם מלחמותיהם, ולא היה זה נס".

ועי' "אהבת איתן" בעין-יעקב תענית דף כ"ד, שחילק בין יחיד לרבים. ועי' בכור שור שבת כ"א, ב.

ואדמו"ר רצ"א מדינוב ז"ל בספרו, "בני-יששכר", מחלק בין מעשה-ניסוים בעלמא שבכה"ג אסור ליהנות מהו, למעשה-ניסוים עפ"י נביא, שאז מותר ליהנות מהו (כסלו מאמר ד', הלל והודאה, סי' קכ"ד).

וכיוצא בזה מצאנו בתוס' ערכין ו', א, תד"ה כגון וכו': „כליא עורב — פירש הערוך לפי שבמקדש-ראשון היתה קדושתו ככל הקהל, והיתה שכינה שרויה בו, ולא היו עופות פורחין עליו, אבל במקדש-שני פחדו [מטומאה], דשמא אין קדושתו כקדושת ראשון, שמא יפרחו העופות על המקדש וישליכו שם דבר טמא", ונראה אפוא שגם בתקופת בית-ראשון, הבחין המלך הצדיק בין תורה-זהב של המקדש, בעלות כל

מדברת בזמן הבית השני, ואז ודאי לא סמכו על הנס, ומהו אפוא טעמו של אביי? ואפשר דס"ל דתלמודא דידן פליג על ר' יוסי, ואינו מחלק בין מקדש ראשון למקדש שני (ואף אינו סובר כר' אביו), וס"ל כחכמים שלא הודו לחזקיה, דמקדש שאני שבו סומכין אניסא, (ועי' מה שכתב מרן הגרא"ה קוק זצ"ל בתשובתו להרב דוד רקמן ז"ל — משפט כהן ס"י קי"ז), ואילו רבא אף בוו כחזקיה המלך ס"ל, דאין סומכין, וכשיטת התנא באבות-דרבי-נחמן, המובאת להלן, דפליג אמתניתין דפסחים, וס"ל שהסכימה — דעתו של חזקיה — לדעת המקום. וה, נודע ביהודה" כתב בספרו צ"ח פסחים ס"ד, ב': „בלעני" דעד כאן לא אמר אביי דסמכין אניסא אלא דבר שבדיעבד כשר, כמו פסח — — — דרק לכתחילה בעינן שלש כתות. אבל דבר שמעכב בדיעבד, גם אביי מודה דלא סמכין אניסא, שהרי שנינו [ברייתא יומא] שמתקינין לכהן-גדול כהן אחר תחתיו שמא יארע בו פסול, וכו' כמה מקומות דלא סמכו אניסא".

ועי' רש"י שבת כ"ב, ב, ד"ה ובה היה מסיים דלא סמך קרא אניסא, וברש"י שבת קכ"ד, א, ד"ה משום וכו' דלא סמכין אניסא, ועי' תוס' יומא כא, א, ד"ה נבלעין וכו' קרא לאו אניסא סמך, ובחא"ג מהרש"א שם ד"ה ולא אירע וכו' דלא סמכין אניסא, ובמהרש"א חגיגה כ"ו, ב, על תוס' ד"ה מגורה וכו' דלא יסמוך הכתוב המצוה על הנס. ועי' בתוס' יו"ט דמאי פ"א מ"א ד"ה והחומץ וכו' משום דאין סומכין על הנס, כדאשכחן ברייש מס' יומא, שהיו מתקינין כהן אחר וכו', אע"ג דתנן במס' אבות שמעולם לא אירע וכו'.

ועי"ש בתוס' חדשים: משם אין ראייה דיש לומר דאיירי בבית שני וכו', משא"כ בבית ראשון י"ל

וכמו שאמרו במס' סנהדרין צ"ח, ב, מלכותא דבית דוד, דמדברא להון בניית. ולא עוד אלא שמצינו במדרש משלי (י"ג, כ"ה) המשילו את חזקיה עצמו למי-השילוח ההולכים לאט — „מהו לאט, זה חזקיהו מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל כמקוה" [כך הגי' בילקוט המכירי] של ארבעים סאה, מנין לא"ט. ור' עובדיה ספורנו שם פירש מקרא זה על חזקיהו המלך.

והשתא שמעין-השילוח היווה חלק מבית-המקדש, מבית הבחירה, היתה דעת חכמים נוטה שאין לנהוג בו, כדרך שנהגו בכל המעיינות, ואסור לסתום אותו, (ואותה דעה היתה גם ביחס לקציצת-דלתות-ההיכל ושיגורן למלך אשור).

ה.

ולעומת דעת-חכמים היתה דעתו של חזקיה המלך, שגם בבית-המקדש עצמו אין כל הזמנים שוים. וכדרך שמצינו בירושלמי יומא פרק א' הל' ד' הבחנה בענין הנסים בין בית ראשון לבית שני. וכן שנינו שם: „ולא מן הנסים שהיו נעשין בבית המקדש הן? אמר ר' אבין על שם לא תנסון את ד' (כלומר דלכתחילה אין סומכין על הנס — קרבן העדה), אמר ר' יוסי בי רבי בון כאן בראשון [בבית ראשון היו אלה הנסים המפורטים בפרקי-אבות] וכאן בשני (ומתניתין בבית שני) *).

— שהברית כרותה למלח מששת ימי בראשית, ליקרב במזבח במלח וניסוך המים בהג"י, [והיה זה אחרי שהמים התחתונים בכו ואמרו „אנו בעינן למיהוי קמי מלכא" — תיקוני-זוהר, תיקון ה']. ונתקיימה הברית על ידי מי-השילוח, שמשם היו שואבין את שלשת לוגי המים.

ובתרגום שה"ש ד', ט"ו: „מעין גנים — ומיא דשילוח מדברין בניה וכו', ובזכותא דניסוך-מיא, דנסכין על מדבחא בבית-מקדשא דמתבני בירושלם דמתקרי לבנון". ובספורנו שם, פירש מקרא זה על חזקיה המלך.

* ולפי ההבחנה הזאת של תלמודא דמערבא, קשה להבין פלוגתא דאביי ורבא בפסחים ס"ד, ב, אי סמכין אניסא, שהרי נראה לכאורה שהמשנה

ישראל ירושלימה, לבין תקופת השפל של בנין שגלו מעל שולחן אביהם, ונפגמה תפארת שלטון האב, ונצטמצמה מידת גילוי שכינה שבו.

וסבור הי' חזקיה המלך כי אחרי שגלו עשרת השבטים, שרבים מהם היו עולים למקדש, (ומהר"י אברבנאל ז"ל כתב, שמאחר שגלו עשרת השבטים, שוב לא פעלו האורים ותומים), שוב אין כחו יפה כבתהילה.

ועי' תוס' סנהדרין ל"ו, א, ד"ה והוא הוה חזקיה וכו' דחזקיה לא היה מושל על כל ישראל, שכבר גלו עשרת השבטים, ועי"ש במהרש"א ומהר"ם [ועל פי זה העלה בדעתו הגר"י רוזין ז"ל ב"צפנת פענח", כי זהו הטעם שלא אמר חזקיה שירה, מפני שלא היה שם רוב ציבור — בהשמטות לספר הפלאה, דף נ"ח, ועי' שו"ת צ"פ סוף סי' ח].

ולשון החסיד מהר"י יעבץ ז"ל: "כי לא יסמוך אדם על הנס המוחלט, כי לא ישגיח השי"ת כמו זו ההשגחה, זולתי על עם רב אשר אתם זכות גדול" (פי' לתהילים פ' ל"ז, ה). ולכן לא היה חזקיה מוכן לסמוך על הנס גם

שסמכו על הנס (וכיון לדעת חד מ"ד בירושלמי יומא פ"א הל' ד'), ועי' תוס' ישנים יומא כ"א, א, ד"ה ולא אירע וכו', וי"ל כדפי' בירושלמי דבמקדש ראשון דוקא קאמר.

אולם הגר"י פיק ז"ל כתב ב"יש סדר למשנה" בדמאי שם: "מיהו בעיקר קושיית התוי"ט מסוף פרק ד' דשקלים, לענין מספקין לנסכים וכו', אנו אין לנו אלא כתירוץ ראשון של הירושלמי [ביומא] על שם לא תנסו, דאין סומכין על הנס (כמו שכתב התוי"ט), אבל ודאי שגם בבית שני היה הנס הזה, וכן דייק לישנא דרב נחמן בפסחים מ"ב שהביא התוי"ט, דכל זמן משך הבאת הנסכים לא היה ייגם מחמיץ.

ומסתברא לומר שרק בכהן גדול נשתנה הנס, משום שהם קלקלו בבית שני (שהי' לוקחים הכהונה בדמים), אבל שארי נסים דתנו במשנה דאבות, דלאו בכהן גדול תליא, אלא בשביל זכות כל ישראל, היו נעשים גם בבית שני. — — — ותדע שהירושלמי בשקלים פ"ו הל' ג', בענין השלחנות של שיש —

ו. ואפשר גם שסבר חזקיה, דשאני נס מחודש מנסים מתמידים, שהנס המחודש בדור מסוים, תלוי הוא בזכותו של אותו הדור, אם ראוי הוא שיתקדש שם-שמים על ידו. וכשם שהחליט בעומק הרגשתו, אחרי כן, שדורו אין כחו מספיק לומר שירה, כך סבור היה לפני זה שאין מדריגתם מספקת שיעשה להם נס גלוי ומפורסם. ואילו דעת חכמים היתה, שמקדש כשם שהוא "מרום מראשון" מבחינת המקום, כך הוא מרום מראשון מבחינת הזמן, ולכן אין זכות הצלתו נמדדת בקנה-מדתו של אותו הדור, אם ראוי הוא לנס או שאינו ראוי, אלא במדת כלל-הדורות, וזכות דורות קדומים עומדת גם כשאין אותו הדור ראוי לכך (ועי' רמב"ן דברים ט', ד: "כי שם ידבר על ישראל כפללם, וכאן יוכיח הדור ההוא", ועי' אור החיים דברים כ"ח, מז *).

ריב"ל אמר אין מזכירים מעשה נסים (כלומר אין סומכין על הנס), — — — אבל לא רצה לחלק בין מקדש ראשון לבין מקדש-שני.

וב"אור חדש" פסחים שם, הקשה על אביי מהראיות מבשר-הקודש ומלחם-הפנים שהביא התוי"ט בדמאי פ"א מ"א ותירץ הגר"א אייזנשטיין ז"ל ב"עמודי ירושלים" (ירושלמי יומא, שם): "הנה דעת ר' אבין דאין סומכין על הנס, ולר' יוסי בר בון סומכין על הנס, רק שס"ל שהנס הזה לא היה אלא במקדש-ראשון, וע"כ הצריכו שימור במקדש-שני (וכן פי' דברי הירושלמי בתשב"ץ ח"ג סימן ל"ז), וא"כ לא קשה על אביי (בפסחים ס"ד, ב), ד"ל דגם אביי לא קאמר אלא במקדש-ראשון, אבל בשני גם הוא מודה דאין סומכין על הנס."

(* ואמרו בברכות י', ב, על חזקיה המלך: "אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא, כל התולה בזכות-עצמו, תולין לו בזכות-אחרים", שבתפלתו אמר, "זכר-נא את אשר התהלכתי לפניך והטוב בעיניך עשיתי", ואעפ"י שדברים אלו נאמרו בקשר עם מצבו האישי

ולדעת חכמי הנסתר, שזו הסיבה שלא עשה הקב"ה לחזקיה משיח, נראה להסביר מפני שמשיח הוא נשמה פללית, והיא מקיפה את כל הדורות, וכל שאינו מתרומם לדרגת העמידה מכת זכות-הרבים של פלל-הדורות, אין הגאולה השלמה יכולה לבוא על ידו*).

ז.

והנה מציינו באבות-דרבי-נתן פרק ב': סתם מי-גיתון והפסימה דעתו לדעת המקום, שנאמר — — — ויצלח חזקיהו בכל מעשהו (דברי הימים ל"ב, נח), והרי זה סותר לכאורה את דברי הגמ' בפסחים.

ברם, כד דייקת שפיר במסכת סנהדרין צ"ד, א, הרי אתה מוצא פלוגתא בין הקב"ה לבין ומחלתו, הנה מתשובת הנביא שכללה שוב את ההבטחה, ונגותי על העיר הזאת" למדנו שבתפלתו התכוון לא רק למצבו הפרטי, אלא גם למצב העם כולו, ואף שם העמיד הדברים על זכויותיו — וכמובו גם על זכויות בני-דורו — ויש בזה תרתי לריעותא שלא הזכיר זכות דורות קודמים, ושהבליט זכויות עצמו ודורו.

ולכאורה צ"ע מר' יוחנן אד"ר יוחנן, האומר (שבת ג"ה, א) שבימי חזקיה תמה זכות-אבות [ולמד זאת — לרש"י — מקרא ד"קנאת ד' צ' תעשה זאת" — ולא זכות-אבות, ולמהרש"א שם: דכתיב להכין ולסעדה במשפט וצדקה — ולא בזכות-אבות], שהרי ודאי ידע זאת חזקיה, ולכן לא תלה תפלתו בזכות אבותיו.

אכן לש"י ר"ת (שם בתד"ה ושמואל) דברית-אבות לא תמה, הי' לו להזכיר בתפלתו ברית-אבות.

* ואולי היתה כוונת חזקיה המלך להוציא מלבם של טועים הסוברים שיפה כוחו של מקדש להגן עליהם, גם אם לא ישפרו מעשיהם, וכתוכחתו של בני-דורו ישעיה הנביא בראש ספרו — "כי תבואו לראות פני, מי בקש זאת מידכם רמס חצרי" — ובזמן יותר מאוחר דברו של ירמיה הנביא (ו', ד): אל תבטחו לכם וגו' היפל ד' וגו', ושם (פסוק י') ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה; ועי' שם (ג', ט"ז) לא יאמרו עוד ארון ברית-ד' וגו' ולא יעשה עוד, ועי' פירוש רש"י שם.

והרי לפנינו שהיתה דעת-עליון שראוי חזקיה לאותה איצטלא, ואם לא עיכבה סתימת-מי-גיתון [וכיוצא בזה קציצת-דלתות-ההיכל], על כרחך הסכים הקב"ה עם מעשיו אלו של חזקיה, שגבה לבו בדרכי ד' למעלה למשכיל, ואילו חכמים שלא הודו לו, דנו את הדברים במידת-הדין.

ולעיל שאלנו למה תלו ענין משיח בשירה.

ולעומת הגאולה השלמה שלא זכה לה אותו הדור, הספיקה ועלתה זכות דורו של חזקיה, שיעשה להם נס-הצלה מידי סנהריב, כי בניגוד לעשרת השבטים שהקלו מעליהם עול-תורה, ולכן נפלו בידי מלכי-אשור, הרי אנשי יהודה ואנשי ירושלים, הכבירו עליהם עול-תורה, ומה"ט קבע הנביא כי, ראויין הללו לעשות להם נס, כעוברי הים וכדורכי הירדן" (סנהדרין צ"ד, ב).

וכן מסרו לנו חז"ל: "אשה יראת-ד' היא תתהלל — זה דורו של חזקיה" שעסקו בתורה יותר מדורו של משה ודורו של יהושע (סנהדרין כ', א), ונרמז הדבר בדרשת חז"ל על דברי הנביא — כעוברי הים (דורו של משה) וכדורכי הירדן (דורו של יהושע). ועי' בראשית-רבה פ' ל"ה ב: "לדורות-עולם — — פרט לשני דורות, לדורו של חזקיה ולדורם של אנשי כנסת הגדולה", ועי' "יפה-תואר" שם, ששני אלה הצטיינו בתלמוד תורה לרבים. ונראה משום כך מציין הכתוב ביחס לסתימת מי-גיתון, שהיה שם עם חזקיה עפ"ר, ללמדנו שחזקיה פעל בשיתוף עם המוני העם, שהיו קרובים אליו ומודרכים על ידו.

ועי' מה שכתב מרן הגאון הנצי"ב ז"ל מולוז'ין, בסוף הקדמתו, "קידמת העמק" — "העמק שאלה", מהדורת ירושלים תש"ח, ח"א, עמ' 5—34 — על מפעלו התורני הגדול של חזקיהו, בימי מלחמות אשור.

ונראה ששלושת המעשים חדא מילתא היא — קציצת דלתות ההיכל וסתימת מייגיוחון ואי-אמירת-השירה — והאחרונה היא תוצאה מן הראשונה. והיינו מכיון שראה א"ע חזקיהו במדרגה שאין הוא ודורו ראויים לנפ, ועל כן פעל בדרך הטבע, בדורון ובמלחמה, הנה מהאי טעמא גופא לא ראה א"ע ראוי אח"כ לאמירת שירה.

ח.

ומפי קדוש-ד' הרמב"ן למדנו: "והכוונה [של ויצא חיטר מגזע-ישי" היתה בו על חזקיהו, שביקש הקב"ה לעשות משיח, ולא עלתה זכותם לכך" (ויקרא כ"ו, ד) משמע שהבין הרמב"ן שלא קיבל הקב"ה טענת מידת-הדין כנגד חזקיהו עצמו, אלא שהיתה זאת עילה מפני שלא הספיקה זכות הדור לכך.

וכך כתב גם מרן מהר"ל מפראג ז"ל: "ואין הענין שלא אמר חזקיהו שירה, שלא רצה לדבר שירה, שאין הדבר כך, רק ידעו במדריגתם ובמעלתם שאין השירה ראויה להם" (חידושי אגדות למהר"ל מפראג ז"ל — לונדון תש"כ — סנהדרין צ"ד, א).

ודברי הרמב"ן והמהר"ל ז"ל מקורם ברור, בדברי חז"ל במדרש-איכה רבתי, פרשה ד' ט"ז:

(סי' קט"ז סוף אות י') שדעת חזקיהו היתה שמותר להציל עצמו בממון חברו או של גבוה מפני פיקוח-נפש. ועי' מה שכתב הגאון הנצי"ב ז"ל במרומי שדה ברכות ו', ב, ד"ה כל הרגיל — „בשביל פיקוח נפשות מותר לעשות כאלה וכאלה".

אכן, גם אם מעיקר הדין היה הדבר מותר, כאמור, סברו השוללים את המעשה — שלא הודו לו — שביחס לבית-המקדש, חייבת להיות מידת-הבטחון-בד' הרבה יותר גדולה, ולא היה לו לחזקיהו להכנע בפני מלך אשור, במתנת זהב דלתות ההיכל. ואותם חכמי ישראל, ראו אחר כך במחלת-השחין אשר תקפה את חזקיהו, עונש ישיר על קיצוץ זהב דלתות ההיכל, והיינו „עור תחת עור", וכן מצינו במדרש שירי-השירים (מהדורת בובר, 11): „למה שלח הקב"ה שחין בחזקיהו המלך? מפני ששלט בזהבו של בית המקדש, וקלפו לתת אותו למלך אשור".

ולא הזכירו כלל חטא סתימת מייגיוחון? והנה מצאנו בביאור הרד"ל לפרקי ר"א פרק ט' אות ל, הערה י': „והרב חיד"א ז"ל כתב, שראה במעשי הרב ר' חיים ויטאל ז"ל, כתב יד, שחטא סתימת-מייגיוחון, הוא שגרם שלא נעשה חזקיהו משיח (ונסתמה נגד זה מ' דלמרבח המשרה), והרד"ל מוסיף סמך לזה, מדברי חזקיהו שמות דף ל"ה, א.

וכיוצא בזה מצינו ברש"י ישעי' ט', ו, שחטא קציצת דלתי ההיכל הוא שגרם לחזקיהו שלא נעשה משיח: ואמרו רבותינו בקש הקב"ה לעשות לחזקיהו משיח, וסנתריב גוג ומגוג, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, מי שקצץ דלתות-ההיכל ושיגרן למלך אשור יעשה משיח, מיד סתמו הכתוב. (ומאמר זה לא נמצא לפנינו בגמ' סנהדרין צ"ד, א, וכן לא נמצא בילקוט-שמעוני במלכים), ועי' מה שכתב בזה הגרי"מ ז"ל מברלין, בהגהות „יופי מכלול" ל„יפה מראה", ירושלמי ברכות פ"ד סי' י"ט*).

(* ובפסקי מהר"י ווייל סי' ג' נאמר: „התם לא הודו לו [חכמים לחזקיהו] טעמא אחרינא אית ב"י משום דהוה ליה לבטוח בד', אבל לולא זאת לא היה אסור לחלל דבר-הקדש כדי להציל שאר המקדש והעיר (מובא בדרכי-משה, טור יו"ד סי' שס"ח סעיף ב).

ואפשר שהיתה לעיני חזקיהו המלך, דעתו של הדורש-לגנאי את מעשהו של דוד אביו: „שבא הרעב בימי דוד שלוש שנים, והיו לדוד כמה תסכריות [אוצרות] צבורין של כסף וזהב, מה שהיה מתקן לבנין בית-המקדש, והיה צריך להוציאן להחיות את הנפשות, ולא עשה כן, אמר לו הקב"ה בני מתים ברעב, ואתה צובר ממון לבנות בו בנין? — — — חייך אין שלמה נצרך ליטול הימנו כלום" (פסיקתא-רבתי, פיס' ותשלם כל המלאכה, אות ז"י).

והרי לנו שחיי-נפש דוחים קדשי-מקדש, ואעפ"י שלכאורה יש לחלק בין מה שהוזמן לצורך מקדש, לבין מה שכבר נקבע בתוכו, הנה גם אם חילוק זה נכון הוא, ברור הדבר שכשם שחיי-נפש דוחים את הקל, כך הם דוחים גם את החמור, ועי' תוס' ב"ב ג' ד"ה אי הכי וכו'. וכך כתב הגאון „עמודי אור"

„עמד חזקיה ואמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה“.

ובדרך החיוב מצינו מקרא מלא, המלמדנו ששני הענינים קשורים זה בזה: „ואני בחסדך בטחתי, יגל לבי בישועתך, אשירה לך כי גמל עלי“ (תהילים י"ג, ו) — היינו שהבטחון השלם במחשבה תחלה, הוא המביא לידי שירה עם סוף מעשה בוא הישועה.

ונראה שבכוונה לא הביאו חז"ל בתלמודא דידן בסנהדרין, בטעם מניעת היות חזקיה משיח, את המדרש המובא ברש"י על טענת מלאכי-השרת ביחס לקציצת-דלתות-ההיכל, וכן סתמו והעלימו והסתירו את הטענה הדומה על סתימת-מי-גיחון (ורק כעבור דורות גילה זאת האר"י הקדוש לתלמידו ונאמן-רוחו), משום כבוד-מלך צדיק, שלא לפגום בכבודו של חזקיה, ושלא למעט את מידת הבטחון שלו, והעלו את הנימוק של אי-אמירת-שירה, שאף הוא דומה למי"ם סתומה, למאמר שתוף, שיש צורך בחכמת-לב לפתוח את מנעולי-הבנתו, ולפענח את צפונו.

אכן לפי מה שאמרנו, דסתימת-מי-גיחון ואי-אמירת-שירה חדא מילתא היא, שוב אין סתירה בין דברי האדר"ג לדברי המשנה בפסחים, דאמנם המשנה מביאה דעת-חכמים בעולם הנגלה ובתורת הנגלה, כי „לא בשמים היא“, ובבי"ד של מטה הוכרעו הדברים, על פי דעת-חכמים. שלא הודו לו לחזקיה במעשה סתימת-מי-גיחון, (וכדרך שמידת-הדין קטרגה על אי-אמירת-שירה). אכן דעת המקום, דעת-עליון הבוחנת מעמקי-לב, כשם שעלתה במחשבה העליונה לעשות חזקיה משיח, אע"פ שלא אמר שירה, הוא הדין שגם לפני זה הסכימה עם חזקיה במעשה סתימת-מי-גיחון, ואשרה את פעלו.

והנה בעולם-הנגלה אמר הקב"ה „בצחוני בני“, וקיבל דעת-רבים, דעת חכמים, ואילו מעולם-הנפתר מגלים לנו, שדעת המקום הסכימה לדעתו של חזקיה, אלא שנאמר הדבר בגדר סוד: „רזי לי רזי לי“, ומסורת חז"ל באבות-דרביי נתן, מגלה לנו טפח מרויח-הנסתרות, מגדרי הסודות שעליהם אמר הנביא „רזי לי רזי לי“.

והמ"ם הסתומה של למרבה המשרה היא, משום ש„נסתמו הדברים שעלו במחשבה ולא נעשו“ — „רזי לי — אתחילת המחשבה לעשות חזקיה משיח; רזי לי — סוד הגאולה שלא עשיתו משיח“ (מהרש"א, שם). רזי לי — שסתם מי-גיחון, רזי לי — שהסכימה עמו דעת המקום*) וכשם שגילו לנו חז"ל, שדעת-עליון היתה לעשות חזקיה משיח, והיינו שהסכימה עמו דעת המקום ולא ראתה חטא ופגם באי-אמירת-השירה, הוא הדין שגם ביחס לסתימת-מי-גיחון — ולפני זה ביחס לקציצת-דלתות-ההיכל — הסכימה עמו דעת המקום.

ט.

ונראה שגם בקציצת-דלתות-ההיכל, היתה הכוונה שלא יסמכו על המקדש וכתוכחת הנביא. ואילו ביחס לסתימת-מי-גיחון, הנה מלבד הנגלות לנו ולבנינו, כפי שהסברנו לעיל, הוסיף מרן החיד"א ז"ל וגילה טמירין מגנוי הנסתרות אשר רדה דבש מגויית האר"י הקדוש, ובספרו „שם הגדולים“ מערכת גדולים, בערכו של רבי חיים ויטאל ז"ל, הוא מוסר בשם זקני-רבני ירושלים, על מעשה שהיה בענין פתיחת מי-גיחון, ושאמר אח"כ האר"י הקדוש ז"ל לתלמידו ר' חיים ויטאל ז"ל: „אתה יש בכך ניצוץ של

(*) וכך שנה לנו אדמו"ר הגר"צ הכהן ז"ל מלובלין, בספרו „תקנת השבין“ עמ' ט"ו: „גדולה תשובה שדוחה משפט התורה והחכמים — — — וזה על ידי הדיבוק הגמור בו יתברך — — — והתחלתה היתה כבר בימי חזקיהו, שאמרו שביקש הקב"ה לעשותו משיח, שהוא כבר התחיל לגלות מעלה זו של תשובה, שהיא למעלה ממשפט התורה והנבואה — — — רק שהוא רזי"לי, רוצה לומר ידוע לו יתברך לבד ולא לבריה בעולם, כי אין שום בריה יכולה להשיג מדרגה זו של תשובה, שהיא רק מצד הקב"ה בעצמו“.

וכך מקובלנו מפייכתבו של מרן הגר"א קוק זצ"ל: „כי יודע ד' דרך צדיקים“ — רק ד' יודע [דרכם של צדיקים] כל תנועה של נשמה קדושה, במקום ששרעפי-כל-נוצר לא יגיעו“ (אורות התשובה, סוף פרק י"א).

חזקיה המלך, והיתה שעת-הכושר לתקן ולפתוח
מייגיוחון — ובוזה היתה אתחלתא דגאולה —
[ועתה] חליף שעתא ולא זמניה הוא.

וכתב על זה הגאון המקובל, בן-אישי-חי,
רבי יוסף חיים ז"ל, בספרו בן-יהודיע פסחים נ"ו,
א: "והנה מזה המעשה, שכתב רבינו החיד"א
ז"ל, בראה שהיה למעין ההוא, הנקרא בשם מי-
גיוחון, שורש גדול למעלה, ואפשר דלהכי קוראו
בדבריי-הימים גיוחון העליון, ולכן צויה דוד המלך
ע"ה למשות את שלמה המלך על ישראל בגיוחון,
מפני כי המעין הזה שרשו פתוח למעלה, ויהיה
לסימנא טבא".

✱ • ✱

מייגיוחון העליון אינם צריכים לזרום
באתגליא אלא באתכסיא, אף גם לא כ"נחל
שוטף בתוך הארץ, אלא בשובה ונחת — מי
השילוח ההולכים לאט".

[ועי' פרקי ר"א פ' כ': "באחד בשבת נכנס
אדה"ר במי גיוחון העליון, עד שהגיעו המים עד
צוארו".
"שיש מקומות בארץ-ישראל, קשורים במעלה
העליונה" — מהר"ל מפראג ז"ל, גור אריה,
בראשית י"ב, י].

[מ"ם הוא בחשאי כמו בחי' כהנים] (לקוטי-
תורה לאדמו"ר הזקן ז"ל, דרושים לסוכות ד"ה
ושאבתם, השני, "דעובדוי [דכהנים] בחשאי
אינון, ובחשאי אתכוון במה דאתכוון — — —
ונגיד ברכאן לעלמין כלהו, וכלא בחשאי" —
זוהר שמיני, דף ל"ט, א].

ומובנת לפי זה הבטחת הנביא: "ושאבתם
מים בששון ממעיני הישועה" (ישעיה י"ב, ג),
שיחזרו למעין-השילוח, שיש בו רמזי ישועה
וגאולה — "ושאבתם מים בששון — דא צדיק,
ממעיני הישועה — דא נצח והוד, וכולא ממבועי
נביעין עמיקין" (זוהר בלק, דף רי"ב, ב).
"ושרשו פתוח למעלה" כמבואר מפי הגאון
המקובל בן-אישי-חי ז"ל.

וב"פן יהודיע" לסנהדרין צ"ד, א, הוסיף
הגר"י חיים ז"ל וכתב: "ומדבריו של רבינו
האר"י ז"ל שאמר לרח"ו ז"ל חליף שעתא [של
פתיחת-מייגיוחון] ולא זמניה הוא, נתפרש לנו
טעם, למה אחר שסתמו חזקיה המלך ע"ה לא
פתחו ישעיה הנביא ע"ה, — — — שהיה טעם